

Рэха пражытага і перажытага

Прайшло без малаго 70 гадоў з дня заканчэння Вялікай Айчыннай вайны, а згадкі аб ёй не сціраюцца з памяці франтавікоў, якія прайшлі праз гэта пякельнае полымя. Не забываюць вайну і тыя, чыё дзяцінства прыпала на гэтыя жудасныя і адначасова гераічныя гады. Вайна, трагічная, шматпакутная і велічная, устае перад іх вачамі, нагадвае, колькі намаганняў, неймаверных высілкаў, людскіх жыццяў каштавала нашаму народу Перамога. Кожны помніць вайну па-свойму. Шмат хто з нашых сучаснікаў, з тых, хто валодае пяром, звяртаецца да ваеннай тэмы ў вершах, апаваднаннях, прысвячае ёй публіцыстычныя радкі...

Добрую справу робіць выдавецтва «Чатыры чвэрці». Больш за 20 гадоў узначальвае яго Ліліяна Анцух – руплівіца, якая не ўяўляе свайго жыцця без кнігі і супрацоўнікаў-аднадумцаў. Гэта па яе асабістай ініцыятыве калектыў ажыццяўляе праект пад назвай «Дзеці вайны».

Першая кніга серыі выйшла ў год святкавання 65-й гадавіны Вялікай Перамогі, а да яе 70-годдзя плануецца выдаць 30 асобных зборнікаў. Невялікія па фармаце і аб'ёме, 15 кніг, бы салдаты ў страі, пайшлі ўжо да сваіх чытачоў. Трэба адзначыць, што аформлены яны з густам, на вокладках выкарыстаны работы беларускіх мастакоў, прысвечаныя тэме Вялікай Айчыннай вайны.

Сярод кніг гэтай серыі па сваёй эмацыянальнай афарбоўцы, праўдзе жыцця і пераканальнасці вылучаюцца зборнікі паэзіі. Чаму? Ды, відаць, па той простае прычыне, што паэты з асаблівай яркасцю, выразнасцю перадаюць малюнкi вайны, выклікаючы адпаведныя эмацыянальныя ўсплёскі і хваляванне.

Першай кнігай серыі «Дзеці вайны» стаў зборнік «В днях, к самозабвенью не готовых...» літаратара Ізяслава Катлярова. Аўтар яскрава і дакладна ўзнаўляе вайну ва ўсіх яе праявах, якія яму давалося зведаць. Да вайны сям'я жыла ў горадзе Чавусы Магілёўскай вобласці, а калі нямецкая нава-ла стала набліжацца, яна эвакуіравалася на ўсход. Перажыўшы ўсе цяжкасці эвакуацыі, разам з маці і малой сястрычкай будучы паэт усё ж здолеў вярнуцца ў родныя мясціны.

Чатырохрадкоўе, якім пачынаецца кніга, – крэда паэта: «Дай мне себе не солгать!

/ Если себе не солгу, / может быть, правду сказать / людям о людях смогу». Канечне, пажаданне, якое б яно ні было ўзвышанае і высакароднае, засталася б пажаданнем, калі б не было пацверджана паэтычнымі радкамі. Як мнагазначныя, напоўненыя душэўнай цеплынёй і нейкай асаблівай таямніцай, чытаюцца тыя з іх, што прысвечаны роднай маці, якой ужо няма на гэтым свеце: «Но спасительной веет прохладой / с той тропинки, где мама идет...».

Гэтыя радкі служаць запеўкай да тэмы, звязанай з памяццю маці: «Мама – совсем молодая / в отблесках этого дня, – / к сердцу письмо прижимая, / плачет и гладит меня...». Письмо – напамін пра кагосьці роднага і дарагога. У гэтай мастацкай дэталь тоіцца пэўная інтрыга. Яна раскрываецца ў наступным вершы, які, на першы погляд, працягвае папярэдні: «О чем-то соседка судачит, / но мама не прячет лица, / но мама смеется и плачет, / читая письмо от отца».

Мы адчуваем, як ад хвалявання перахоплівае дыханне, бо сітуацыя, якую згадвае паэт, не з шэрагу радавых. Дзесьці далёка на захадзе грыміць артылерыйская кананада, стогне і дрыжыць зямля ад авіяцыйных удараў, а нашы байцы ідуць наперад, штурмам бяруць наймацнейшыя варожыя ўмацаванні. І сярод іх, у пілотцы і плашчпалатцы, бацька будучага паэта – ён разам з усімі рвецца да Берліна, каб паквітацца там з вайной і вярнуцца дамоў, да сям'і.

Але не ўсім давядзецца дажыць да светлага дня Перамогі, не ўсім суджана пабачыць родных і блізкіх. Ці не пра гэта думае

і жанчына, чытаючы пісьмо з фронту, якое прымусіла мацней біцца яе сэрца. Адначасова мы бачым хлапчука, які не адводзіць вачэй ад маці: «И больше, чем праздничной булке, / я маминой радости рад...». Згадка пра святочную булку не выпадковая. Толькі той, хто зазнаў у маленстве голад, ведае сапраўдную цану «праздничной булки».

І. Катляроў кладзе ў аснову кожнага верша канкрэтны эпізод ці здарэнне, якія яму давялося перажыць у дзяцінстве. Такія вершы нібыта асобныя часткі мазаікі, што складаюць агульную карціну вайны. Адзін з найбольш пранікнёных у кніжцы «В днях, к самозабвенью не готовых...» распавядае пра вяртанне з вайны бацькі паэта. Франтавік не можа паверыць у жahlівую для яго навіну – жонка, маці дваіх дзяцей, заўчасна памерла ад перанесеных пакут. Створаны на пранізлівай ноце, з моцным душэўным болем, верш нагадвае драматычную п'есу-аднаактоўку. Пачынаецца ён з уступу, у якім усяго два радкі: «Вдруг отец распахивает сени. Дождь... / В саду ворочается мгла...». А далей аўтар па-майстэрску ўзнаўляе драматычную сітуацыю, даючы слова бацьку: «— Шёл с вокзала. А со мною – Женя. / Вот до самой хаты довела...». Паэт у вершы сціслы і немагаслоўны. Але якія дакладныя штрыхі ў псіхалагічным малюнку: «Бабушка ключи из рук роняет, / бабушка отца не понимает: / – Женя? Как? Покойница жена?!...».

Паводзіны персанажаў настолькі рэалістычна-праўдзівыя, што кожнага з іх, здаецца, бачыш як жывога. Быццам кадры з дакументальнай кінастужкі разгортваецца далейшае дзейства: «Мокрую шинель отец снимает, / Бабушку сердито обрывает: / «Да, она! Она это! Она! / За мостом окликнула несмело... / В голубом пальто и в шапке белой, / в чем ее оставил до войны... / Что я – не узнал своей жены?!».

І гэта не танняя і пашлаватыя сцэны з псеўдафільмаў пра вайну, якія кляпаюць сёння дзялкі ад кінематографа, выдаючы сябе за адкрывальнікаў новых драматычных старонак мінулага. Толькі той, хто, як І. Катляроў, перажыў ваенныя гады, мог вось так пераканальна паказаць душэўны стан франтавіка і людзей, якія сустрэлі яго, абмаляваць каларытна і рэльефна. Трагічным акордам гучыць апошняе слова гэтага верша-рэквіема: «Господи! Да что всё это значит?» – / Бабушка опять в подушку

плачет, / а отец рыдает у стены... / Третий день, как он пришел с войны».

Без перабольшання можна сказаць, што такі верш упрыгожыць любую паэтычную анталогію, прысвечаную тэме Вялікай Айчыннай.

Паэтычныя творы, выдадзеныя ў кніжнай серыі «Дзеці вайны», не падобныя адзін да аднаго. Кожны з аўтараў па-свойму раскрывае тэму. Мікола Маляўка прызнаецца: «Вайны не помню – кадрыкі адны, / Бо на радзіўся ў сорок першым годзе, / Калі вайна грывела ўжо на ўсходзе. / Я перажыў вайну пасля вайны...». Ці не таму ў яго кнізе «Беражыце шывшыну» мы не знойдзем вершаў, у якіх бы непасрэдна ішла гаворка пра пэўныя ваенныя здарэнні. На вайну паэт глядзіць праз прызму свайго часу: яна паўстае перад намі ў рэтраспекцыі альбо праз аўтарскае ўяўленне. М. Маляўка не паўтарае нейкія даўно завучаныя ісціны, не перапявае кагосьці – ён стараецца вынасіць у душы, на першы погляд, вядомае і сказаць пра яго запамінальна і вобразна.

Паэт умела карыстаецца мелодыкай верша: яна дапамагае засяродзіць увагу на самым галоўным, напоўніць радкі значным сэнсам і зместам, прымусіць чытачоў задумацца. Ён не баіцца гаварыць пра патрыятызм, які многія сёння лічаць не

вартым увагі. Сведчаннем адданасці роднаму краю можа быць верш «Я твой баец, Радзіма», які з-за арыгінальных формы, сінтаксічнай і сэнсавай будовы падобны да кароценькай балады. Пад назвай напісана: «Год 1942». М. Маляўка, відаць, знарок удакладняе, што менавіта ў гэты нялёгка для ўсёй краіны час неведомы воін вымавіў словы, якія ляглі ў аснову верша. Вось як гучыць першая страфа: «Прабіта куляй цела – цвёрды дух. / Я твой баец і на зямлі, Радзіма, – / З гарачым сэрцам, / З гнеўнымі вачыма. / Прабіта куляй цела – цвёрды дух. / І гэта мой выратавальны круг / Цяпер, калі падняцца – / Немагчыма. / Прабіта куляй цела – цвёрды дух. / Я твой баец і на зямлі, Радзіма!». Радкі гэтыя чымсьці нагадваюць німб, які паварочваецца перад нашымі вачамі, здзіўляючы ўсё новымі і новымі фарбамі, выклікаючы ў душы адпаведны настрой. Безумоўна, тэма не новая. Можа, менавіта гэта акалічнасць і вымусіла паэта шукаць для верша прыдатную форму і асаблівую ўвагу звярнуць на яго меладычную інструментуюку, якая заключаецца ў паўторы радкоў, надаючы кожнай страфе новае гучанне і эмацыянальнае адценне.

Падобных да згаданага вершаў у кнізе М. Маляўкі «Беражыце шыпшыну» нямала. Але асаблівую цікавасць выклікаюць тры балады: яны стаяць асобна і нагадваюць трох міфалагічных кітоў, на якіх трымаецца зямля. У кожным творы ёсць адпаведны сюжэт. «Балада пра калыханку» пачынаецца з «Пралога». У ім распавядаецца, як жанчыны жнуць у полі жыта, хаця недзе грыміць вайна. Адна са жней ідзе да крынічкі і просіць праспяваць калыханку, бо яна чакае дзіця. Крынічка спявае калыханку. Але «Жняя падзякаваць не ўспела – / Акамянела быццам цела: / Гарэлі хаты канцавыя, / Гарэла жыта скрозь на ўздыме, / І жней мёртвыя, жывыя / Гарэлі там, / У чорным дыме». Карацей, адбылося тое жудаснае, што нярэдка адбывалася ў вайну.

У другім раздзеле твора размова ідзе пра танкіста – мужа жніі, які на танку ўварваўся ў родную вёску, і крынічка расказвае яму, што яго жонку і аднавяскоўцаў пагналі ў палон. Пачуўшы такія навіны, танкіст «На захад паляцеў у танку / Шукаць яе, жняя, / І калыханку-паланянку – / Усю сваю радню». Тым часам цяжарная паланянка апынулася ў канцлагеры. Яна ведае, што дзяцей, якія з'яўляюцца на свет за калючым

дротам, «прыслужніца-кат» топіць у бочцы з вадой. І жняя вырашае разам з дзіцем пайсці ў крэматорый: «Сталі полымем, / дымам, / Аблачынкай малой – / І на ўсход на радзіму, / Паплылі над зямлёй».

З эпілога мы даведваемся, што былы танкіст у мірныя дні стаў камбайнерам. У канцы твора паэт як бы падводзіць рысу пад сказаным: «Ён дбае аб надзённым хлебе, / І не забудзе ён да смерці / Магілы дарагія ў небе, / Магілы на зямлі – / і ў сэрцы».

Другі твор гэтага жанру паэт назваў «Балада пра касу, сякеру і кельму», а трэці – «Балада пра непрыкаяную душу». Калі гаварыць агулам пра тры балады, неабходна адзначыць, што выйшлі яны з-пад пера М. Маляўкі не без уплыву выдатнай паэмы Аркадзя Куляшова «Прыгоды цымбал». Але гэта акалічнасць не толькі не прыніжае мастацкай вартасці гэтых твораў, а ўзвышае іх, пацвярджаючы той факт, што М. Маляўка працягвае паспяхова развіваць традыцыі аднаго з лепшых нацыянальных паэтаў.

Рэхам далёкіх памятных і гераічных падзей прасякнута і кніга Казіміра Камейшы «Курганны звон». Вайна, пройдзеная і перажытая бацькам, адгукаецца ў душы прамога нашчадка, быццам сын звездаў яе на ўласным вопыце. У вершы «Блакадны прыпамін» паэт зрэдчас узнаўляе дэталі партызанскай блакады, нібы сам пабываў у гэтым пекле: «Дзень гундосіць аваднём / Кулям наўздагонку. / Ціха неба зачарпнём / З дымнае варонкі. / Неба з прысмакам зямлі / Цьмее, як працяцце. / Прытаіўся між галін, / Нібы снайпер, дзяцел». Чытаючы гэтыя радкі, мы адчуваем подых таго часу, дзе кожнае імгненне людзей падпільноўвала пагібель: «Недзе там, за Паліком, / У балоце чаўкім, / Грозна рвуцца з павадкоў, / Цішу рвуць аўчаркі».

У вершы, прысвечаным ваенным аднагодкам, паэт гаворыць: «Высыхала Уса, / Млеў, мялеючы Нёман, / Толькі душа у людзей не мялела зусім. / І бацькоўскую вечную / цяжкую стому / Перакладваў на плечы худзенькія сын». У творы нямала вобразных радкоў і ўдалых выразаў, як напрыклад: «Ні кала ні двара, / Ні каня, ні вала. / Плача ў дрэве параненым / Ранкам піла», «Бэз паранены выбухне сінім салютам – / Да Берліна пялёсткі яго даляцяць», «І калі Перамогу мы самі не ўбачым, / Мы разгледзім яе

у бацькоўскіх вачах», «Сто гадоў пражывём мы – / здзіўляцца не трэба, – / Калі тыя чатыры гады пражылі».

Лепшым творам К. Камейшы ўласцівы лірычная публіцыстычнасць і спавядальнасць, усхваляванасць і жыццёвая дакладнасць. Для расказу аб абаронцах Брэсцкай крэпасці паэт знаходзіць прачулыя і пранікнёныя словы, інтанацыйны лад і свой уласны падыход. Без аніякіх адступленняў ён адразу звяртаецца да таго, што яму кідаецца ў вочы: «Цэгла гэтых муроў / Чырванее, што кроў. / Вы па ёй правярайце трываласць / Нашых рук, / Нашых слоў, / Мужнасць нашых сыноў... / Яна з болю сама, / А яго гэтак шмат. / Колькі ж можна яе абпальваць?!». Апошнія два радкі гучаць як крык душы паэта і адначасова здзіўленне: «...Калі ў рукі цагліну я ўзяў – / Апякла яна рукі і памяць».

Паэт узгадвае і пра бацькавыя лісты, якія прыходзілі з фронту. Яны многае значаць для яго: «Часамі, / бываючы дома, / Дастану з шуфляды лісты. / У іх – / і чаканне, / і стома, / І выбухаў рыжых кусты, / І ўзятыя з бою пагоркі, / І болю нямога пячаць...». Няма нічога дзіўнага, што ўсё гэта «захоўваецца» ў бацькавых лістах. Не бянтэжыць чытачоў і тое, што аўтар, які быў у вайну немаўлём, заяўляе: «Чым пахне снег я ўжо з маленства знаў. / Тады ён горка пах самой вайною». І паўтарае: «Ён пахне той сасной, / І дымам гаркаватым ад зямлянкі, / І добраю з-за лесу навіной, / Што сувязныя прынясуць уранку». Некаторыя могуць сказаць, што К. Камейша перабольшвае. Але многія павераць яму з першага слова.

Што тычыцца кнігі Міколы Чарняўскага «На плошчы маёй», у ёй чытачы знойдуць простыя, без ускладненай формы і метафорыкі вершы, паэмы і балады, прысвечаныя вайне і гераічным подзвігам. Яны разлічаны найперш на чытачоў школьнага ўзросту, але будуць цікавыя і дарослым.

Здаецца, немудрагелісты верш пра конаўку з гільзы, што стаіць каля крынічкі. Але ў ім паэт удала знітоўвае сягонняшнюю рэчаіснасць з мінулым: «Атрасала восень лісце, / Халадзіў вадуг туман. / Можа, піў з яе калісьці / Бацька – / мужны партызан?», «Кастра гаркавы дым. / Іскрынак рой гарачы... / А мы наўкруг сядзім, / Бацькоў / Юнацтва бачым».

У паэме «Вогненная балада» расказваецца пра подзвіг лётчыка лейтэнанта Аляк-

сандра Мамкіна, які загінуў, дастаўляючы на самалёце дзяцей з партызанскага атрада на Вялікую зямлю. Сярод іншых балад, прысвечаных вайне, найбольш уражвае «Балада пра мячык». Яе сюжэт як быццам просты. Хлопчык Сярожа просіць дзядулю прынесці яму з кірмашу мячык. Дзядуля абяцае: «Куплю, прынясу, мой віхрасты, / Каб хораша толькі чакаў...». І дзядуля стрымаў сваё слова. Хлопчык, безумоўна, у захапленні: «Ой, мячык прыгожы які! / І мячык прыціх у далонях, / Зрабіўся слухмяны такі».

Гэты святочны настрой перапыняецца жahlівым малюнкам: «...Да пуні сагналі апоўдні / Іх карнікі ў касках сталых. / У пуні – бітком. / І апошніх / Паставілі каля сцяны». Нават з гэтых скупых радкоў мы здагадаемся, дзеля чаго карнікі сагналі людзей у будыніну. Падзеі, якія разгортваюцца перад намі як на далоні. У пуні і дзядуля з унукам. «Дзядуля, я мячык забыўся. / Я збегаю... / Ён жа згарыць, – / Да дзеда хлапчук прытуліўся, – / Пад яблыняй мячык ляжыць...». Дзядуля спадзяецца, што выправіўшыся па мячык, унук нейкім чынам застанеца жывы. Але, адшукаўшы цацку, хлопчык вяртаецца назад. Ён думае, што мячык чарадзейны і дапаможа ўратавацца і яму, і дзядулю: «Во мячык, вазьміце мой мячык! / Не рушце дзядулю майго!...». Але для карніка той мячык – нішто: «У полімя / Мячык-вясёлку / З ухмылкай чужынец шпурнуў». Ды ён аказаўся не такі ўжо і ціхмяны: «І лопнуў, нібыта граната, / У полімі жудасным мяч. / Ажно адхіснуліся каты». Радок пераклікаецца з купалаўскім заклікам да беларускага народа: «Хай кожны яблык у руках акупантаў узарвецца гранатай!». Уражвае і канцоўка балады: «А зводдалі хлопчык ляжаў. / Шырока раскінуўшы рукі, / Здаецца, / ён мячык шукаў...». Такім чынам, «Балада пра мячык» гучыць як прысуд фашызму і яго чалавеканенавіснай прыродзе.

Падсумоўваючы сказанае, трэба падкрэсліць, што, выпускаючы ў свет кнігі серыі «Дзеці вайны», выдавецтва «Чатыры чвэрці» робіць надзвычай важную справу. Творы, якія нагадваюць чытачам пра трагедыю, перажытую беларускім народам, пафіласофску асэнсоўваюць вайну і тым самым узабагачаюць айчынную літаратуру.

Васіль МАКАРЭВІЧ,
паэт, лаўрэат літаратурных прэмій
імя А. Куляшова і «Залаты Купідон»